

írásában egy érdekes motívum előfordulási helyeire (melyeket a szövegben közöl) hívja fel a figyelmet, ezért nem kell jegyzetekhez folyamodnia.

Hausner Gábor „Zrínyi Miklós Uram Actai” címmel egy Vitnyédi Istvánnak írt levelet közöl, melyet világosan kommentál és alapos jegyzetapparátussal támogat. Szintén jól annotált Hargittay Emil biblikus mitizációval foglalkozó tanulmánya – mely valószínűleg egy nagyobb vizsgálódás része, bár erről a szerző nem tesz említést –, de ezt a feltételezést erősíti, hogy mintegy kétezer vers szövegének elemzésére hivatkozik. A kötet egyik legjobb írása Hargittay Emilé, mely alaposságával, precizitásával hívja fel magára a figyelmet. Szintén egy nagyobb terjedelmű munka része Praznovszky Mihályé, a XIX. századi szoborállításokkal foglalkozó igen érdekes dolgozata, bár jegyzet alig tartozik hozzá (ez is rámutat választott módszerem hatáira). Bene Sándor *Lipót császár mécsese* című tanulmánya hasonlóan az előbb említetthez, egy most készülő könyv egyik fejezete, lényegében egy eszmetörténeti jelentőségű Zrínyi-ellenes dialógus közlése sűrű kommentárokkal.

Orlovszky Géza a „Régi magyar irodalom története” című írásának jegyzetelése alapos, gondolatmenete azonban nem minden ponton követhető. Eleinte – úgy tűnik – arra a kérdésre keresi a választ, mi lehet az oka annak, hogy a régi magyar irodalommal foglalkozó szakember ma „már-már csudabogárnak számít”. Azonban a továbbiakban a kérdés a levegőben marad, válasz helyett tudománytörténeti összefoglalót olvashatunk arról, hogyan alakult ki a magyar irodalom mai periodizációja.

Hasonlóan heterogén benyomást kelt Horváth Iván *Reich, Marx, Freud* című munkája. A dolgozat első felében *A cikkírás művészete: az első mondat* alcímmel rövid elmélkedést olvashatunk, majd Horváth Iván saját házikönyvtárának bemutatása következik még rövidebben, míg végül előbukkan a tanulmány voltaképpeni tárgya, *Freudomarxista volt-e József Attila* alcímmel, mely eddig a csak felerészben megjelent József Attila-tanulmány közlése.

Szintén részben József Attilával foglalkozik Szőke György cikke is, mely a költő és kortársa, Kosztolányi Dezső belső rokonságát igyekszik bizonyítani meglehetősen vázlatosan. Hiszen egy novella és néhány vers fölsvillantásával igyekszik bizonyítani rokonságukat, mely anyanyelvünk iránti szenvedélyükben nyilvánult meg. A nyelv iránti szerelem költőinkre általában jellemző, de ezt a megállapítást Szőke György szövegszerűen nem tudja megerősíteni. Ugyanígy kevésbé látom alátámasztottnak Borián Elréd gondolatmenetét az ismétlődésről mint életszemléletről Zrínyi műveiben, hiszen alig néhány alkotás alapján nem vonhatunk le következtetéseket egy egész életműre vonatkozóan.

JUHÁSZ JÚLIA

Hol tart ma a stilsztika? (Stíluselméleti tanulmányok) (Szerkesztette Szathmári István)

A jól szerkesztett tanulmánykötet értékes, tartalmas tanulmányaival – mint látni fogjuk – a magyar stilsztika történetében jelentős fordulópontot jelez.

A kötet az ELTE Szathmári Istvántól irányított Stíluskutató csoportjának munkája: stíluselméleti tanulmányok gyűjteménye. Olyan eredménye egy jól összehangolt –

tanácskozó, kutató, alkotó – csoport működésének, mint az előző, ugyancsak elismerésre készítő kötetük (*Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről*, szerk. Fábrián Pál és Szathmári István, Bp., Tankönyvkiadó, 1989).

Hogy most elméleti tanulmányok kerültek sorra, arról a szerkesztő az *Előszó*ban így vélekedik: „mindig nagy súlyt fektettünk a stíluselméletre” (7), amit két okkal magyaráz. Az egyik az, hogy „a stiliztika válságba jutott” (7), emiatt kívánatos „a stiliztika elméleti hátterének korszerűbbé, megalapozottabbá, szilárdabbá tétele” (8). A másik ok pedig a két határtudomány, a nyelv- és irodalomtudomány „szinte forradalmi átalakulása” (8).

Ezek után a szerkesztő a kötet címével is jelzett célt így fogalmazza meg: annak bemutatása, hogy hol tart ma a stiliztika, továbbá válaszolás a mai stiliztika legalapvetőbb kérdéseire. Mindez alapul szolgálhat a kutatócsoport munkatervében szereplő „Magyar stiliztika” megírásához.

A kötet az *Előszó* mellett tízennégy tanulmányt tartalmaz. A tanulmányok közlési sorrendje megfelel annak, ami egy elméleti kötetben lehetséges, azaz az elméleti kérdések szűkülő köre: az átfogónak tekintett funkcionális stiliztika megalapozása, majd a teljes(ebb)nek mondható elméletek, a stiliztika egészét átfogó jelenségek tárgyalása, aztán egy-egy nyelvi szint, illetőleg egy-egy grammatikai jelenség jórészt elméleti megközelítésben való bemutatása.

A kötet értékelése előtt és egyben ennek érdekében egészen röviden ismertetem a tanulmányok témáit. Itt arra sarkítok, ami a címbeli kérdésre adott egyfajta, a szóban forgó kérdésre szorítókozó válaszként fogható fel, vagy legalább abból a szempontból releváns. Ez rendszerint nem más, mint a tanulmány alapjául szolgáló elmélet lényege, jellege, vagy pedig a vizsgált jelenség(ek) megközelítésének elvei.

Szathmári István tanulmányában (*A funkcionális stiliztika megalapozása*) tulajdonképpen a stiliztika történetébe (is) tartozó kérdést tárgyal. Kiindulópontja a sok mindenben Saussure-t követő Ballynak, a modern stiliztika úttörőjének a felfogása. A szerző lényegében azt vizsgálja, hogy ez a funkcionális szemléletű stiliztika hogyan fejlődött Bally után. Itt is az foglalkoztatja a leginkább, hogy ez az iskola hogyan alakította ki fő kategóriáit, mint amilyen például a nyelvi eszközök affektivitása, majd később a nyelvi eszközök stiliztikai funkciói, aztán a nyelvi „variencia”, azaz a funkcionális stílusok (például a szépirói, tudományos, hivatalos, társalgási stílus). Az utóbbi húsz-harminc év fejlődési szakaszát vizsgálva a szerző egészen jogosan és meggyőzően nemcsak a funkcionális stiliztika továbbéléséről, hanem gazdagodásáról, sőt kiteljesedéséről beszél, amit elsősorban a nyelv- és irodalomtudomány forradalmi átalakulásával magyaráz, főleg olyan változásokkal, amelyekkel a nyelvhasználat került az érdeklődés középpontjába, ami mindenekelőtt a kommunikációelmélet, a beszédteória-elmélet, továbbá a szövegtan és ebből fakadóan a szövegstiliztika témája.

Gáspári László (*Egy új retorika- és stíluselmélet vázlatja*) azzal foglalkozik, hogy a meggyőzés lehetőségeit bemutató hagyományos retorika az utóbbi években elsősorban egyre inkább növekvő sokrétűségénél fogva eltolódott a szépirodalom irányába (lásd erről Kibédi Varga Áron idézett véleményét: „nincs irodalom retorika nélkül” – 34), így a (neo) retorika sajátos funkcióelméletté (is) vált, és éppen e funkcionális szemlélet révén eljárásai „a stílus kiképzésének is műveletei” (35), ha tudniillik a stiliztikát a szóban forgó jelenségek „kommunikatív-pragmatikus tényezőktől függő funkcionális szemléletével azonosítjuk”, a mondatstiliztikát pedig a mondatalka-

tok, a szövegstiliztikát a gondolatalakzatok funkcionális szemléletével egyeztetjük (35). Ezzel függ össze továbbá az is, hogy a kimondottan meggyőző szándékú (ún. inventio-központú) retorikához „a nyelvi ékítményekre (colores rhetorici-re) irányuló figyelem a tanító vagy gyönyörködtető funkciójú, az úgynevezett elocutio központú (ars bene dicendi) retorikát társítja” (34–35). A szerző szerint így alakítható ki egy új retorika- és stíluselmélet, amely kétségkívül jelentős fordulatot jelent.

Tolcsvai Nagy Gábor (*A stílusfogalom értelmezése a nyelvi norma viszonylatában*) produktív ötlete az, hogy a stílusfogalmat egy másik fogalommal, a nyelvi normával való viszonyában vizsgálja, amiben az a nívó, hogy a hagyományos felfogásoktól eltérően ez a nyelvi norma újszerűen, kevésbé grammatikai, hanem inkább pragmatikai (főleg szociokulturális) jellegű. Ezzel a viszonyítással a stílusfogalom komplexebb megközelítése válik lehetővé, és így a stílusfogalomról való tudásunk nyilvánvalóan sokat módosulhat, sokat gazdagodhat.

Ugyancsak Tolcsvai Nagy Gábor (*A konnotáció kategóriája a stílusértelmezésben*) a stílus fogalmát a konnotáció kategóriájával hozza összefüggésbe azzal a céllal, hogy egy pragmatikai (szociokulturális) meghatározottságú konnotáció magyarázata alapján a stílusfogalom egy lehetséges értelmezését mutassa be, amelyben a stílusnak viszonyító és viszonylagos funkcionális értékét emeli ki.

Eőry Vilma (*Szövegtypológia – stílustipológia. Problémavázlat: elméleti és módszertani lehetőségek*) kiindulópontja a szöveg és a stílus kapcsolata. Célja tulajdonképpen az, hogy szövegtani alapon rendszerezze a stílusfajtákat, hogy így körvonalazzon stílustipológiai lehetőségeket, amelyekről elismeri, hogy még sok a megoldásra váró feladat, és ezt – szerintem nagyon helyesen – azzal magyarázza, hogy nagy szükség van a stílusfogalom egy adekvát értelmezésére: „a tipológia [a] saját maga számára tisztázott stílusfogalomból induljon ki, s ez a fogalom minél inkább tükrözze a stílus jelenségének összetettségét, viszonyjellegét” (148).

Kocsány Piroska (*Szövegnyelvészet és szövegtan*) a szövegnyelvészet nagy dilemmáját taglalja: „nyelvészet-e a szövegnyelvészet, avagy más, független, önálló tudomány?” (152). Válaszai, következtetései számolnak az idetartozó nehézségekkel. Ezek közül kiemelném azt, hogy a szövegvizsgálat egyrészt nem lehet meg a nyelvtudomány nélkül, másrészt pedig a szöveggel foglalkozó tudomány igen sokoldalú tudomány.

Fülöp Lajos (*Hangstiliztikai körkép – Általános és történeti kérdések*) a magyar hangstiliztika eddigi eredményeiről tájékoztat. A tanulmány annyiban problémafelvető, amennyiben néhány elvi, alapvető kérdést is tárgyal (például a hangstiliztika értelmezése, tudományközi kapcsolatai, a hangzó beszéd szerepe, kultúrája a stílus és az ízlés változásával kapcsolatban).

R. Molnár Emma (*Az idiómák nyelvi természete és stiláris lehetőségei*) a frazeológiai egységek közül a szólásokat és közmondásokat vizsgálja komplex módon, több (például lexicográfiai, szemantikai, grammatikai, funkcionális, szövegtani) szempont alapján. Ezek közül mindegyikhez stiliztikai jellegű szempontok is kapcsolódnak, amelyeket figyelemre méltó módon összegez a korábbi egyoldalú túlzásoktól eltérően mértéktartóbban, de mindenképpen elfogadhatóan. Vizsgálataiban elmélet (például szemiotikai, textológiai) szempontokat is hasznosít, például abban, hogy a tárgyalt idiómákat rendszert alkotó verbális jeleknek tekinti.

V. Raisz Rózsa *Két témakör a mondattan stilisztikájából* című tanulmányában a különben eléggé elhanyagolt mondatstiliztika művelése számára – meggyőzően és szerin-

tünk is helyesen – a szövegtan jelentőségét hangsúlyozza: a stilisztikai vizsgálat tárgya nem a rendszermondat, hanem „a szövegmondat, amelynek stilisztikai jellege nem pusztán önmagából adódik, hanem környezetének függvénye” (215). Idevágó részletkérdésként azt említeném meg, hogy fejtegetéseiből nem derül ki, hogy miért kellene elkülöníteni a mondattani jelenségek stilisztikai értékelését a mondattani vonatkozású alakzatoktól (például az ismétléstől, halmozástól), amikor a szerző is elismeri, hogy „szorososan összefonódnak” (214).

Bencze Lóránt terjedelmes tanulmányának (*A szóképek, az alakzatok és a metafora-alkotás – Trópusok és figurák*) gazdag tárgykörébe sok minden beletartozik, amelyek közül néhány elvi kérdést emelnék ki. Kiindulópontja az, hogy az alakzatok és a szóképek közötti különbségtétel elméletileg még nem tisztázódott megnyugtatóan. Egy lehető tisztázás érdekében az idetartozó jelenségeket három szempontból, azaz modulszerű, kognitív és szocio-interpretációs alapon vizsgálja. Szempontjai többek között multidiszciplináris, ezzel összefüggésben integrált szemiotikai-szövegtani, pszicholingvisztikai, szemantikai és grammatikai jellegűek. Mindezek taglalása során a szerző részletesen tárgyalja a szóban forgó jelenségek fogalmi alakulásának és osztályozásának történetét.

Danyi Magdolna tanulmányában (*Hasonlattípusok Pilinszky János költészetében*) érdekesekek azok a kritériumok, amelyek segítségével Pilinszky hasonlattípusait írja le: alapvetően jelentéstani elveket érvényesít, emellett nagyon fontos a szövegnyelvészeti szemlélet, azaz az, hogy egy-egy hasonlatot nem elszigetelten fog fel, hanem a szövegegész alkotórészeként. Lényegében a hasonló és a hasonlított közti logikai és szemantikai összefüggés milyenségét és minőségét tekinti vizsgálati alpnak. Mindez talán még többet mondana, ha egy tágabb, általános (nyelvi, esetleg nyelvi/nem nyelvi) képelmélet része lenne, ez esetben ugyanis még sok más szemponttal kiégszülhetne.

Kocsány Piroska a címbeli két jelenséget és összefüggésüket (*A szabad függő beszéd a belső monológig*) veti alá tüzetes vizsgálatnak – mint a kötet sok tanulmányában, itt is – több szempont alapján: nyelvelmélet, nyelvészet (az idézés lehetőségei), szövegtan, stilisztika. Ez utóbbi megközelítésben három lehetőséggel számol: a szabad függő beszéd mint kompozíciós tényező (ami elsősorban abból adódik, hogy a szóban forgó jelenséget szöveggént fogta fel), a hőshöz vagy a narrátorhoz való kötődése, a szabad függő beszéd stílus (többek között az időbeli síkok és a beszédsíkok egymásba épülése, valamint összefüggése a mű, a szerző és az irányzat stílusával). Minderről szólva kérdésként azt vetném fel, hogy tulajdonképpen mi is a szabad függő beszéd mint szöveg: ugyan mondat feletti szintű, de mégsem szövegegész, hisz rendszerint nem folytonos, hanem megszakításos (ún. diszkrét) szövegszerkezeti egységekből áll.

Róka Jolán (*A nem verbális és vizuális kommunikáció stíluslehetőségei*) először számba veszi az idetartozó alapfogalmakat: paranyelv (pl. kacagás, horkanás), prozódia (metrika), kinezika (pl. gesztusok, mozdulatok), kódok (a jelnek jelentéseket tulajdonító szabályok rendszere, például a Morse-kód, a beszélők közötti térköz), szimbólum (pl. a fekete szín a gyász szimbóluma). Pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, kulturális antropológiai szempontok segítségével tárgyalja a nem verbális, vizuális üzenatkódok és szimbólumok típusait, jellegét és funkcióit, továbbá szövegtípusait (pl. reklám, fénykép, képvrs).

V. Raisz Rózsa tanulmányában (*A kvantitatív módszer a stilisztikában*) jó összegezést olvashatunk a kvantitatív módszernek a stilisztikában való alkalmazási lehetőségeiről, amelyek jogosultságát a szerző idetartozó érdekes és értékes kutatásai is bizonyítják. De emellett Nagy Ferenc nézete alapján állítja, hogy a gyakoriságnak van stílusmegkülönböztető sajátossága. A kvantitatív módszerű vizsgálatok produktivitása mellett számol korlátaival, hiba-lehetőségeivel is.

A tizennégy tanulmány rövid ismertetéséből is kiderül, hogy valamennyiük a mai stilisztika nagy és nyitott kérdéseivel, valóságos sorskérdéseivel foglalkozik. És valamennyi a maga módján választ ad a kötet címében szereplő kérdésre: Hol tart ma a stilisztika? De mit is jelentenek ezek a válaszok? Távolról sem megnyugtató megoldást, hanem inkább csak helyzetjelentést. Így többet tudunk meg a mai stilisztika válságáról, a válság okairól, arról, amiről az amerikai Stanley E. Fish ilyen címen értekezett: „Mi is tulajdonképpen a stilisztika és miért mondanak olyan szörnyű dolgokat róla?” (*What is stylistics and why are they saying such terrible things about it? = Essays in Modern Stylistics*, edited by Donald C. Reeman, Methuen, London and New York, 1981.)

A tanulmányok jól tájékoztatnak az újabb fejleményekről, elsősorban arról, hogy hogyan bővült a stilisztikai vizsgálatok alapja főleg a pragmatikával, szövegtannal, kognitív nyelvészettel. De alig esett szó arról, hogy ez a bővülés mennyiben jelent integrálódást, mennyiben fékezi, késlelteti a stilisztika önállósodását, ami eddig még nem történt meg.

De még így is nyilvánvaló, hogy melyek a megoldásra váró feladatok. Ezek egyfajta összegezeként Szathmári István így vélekedett: kívánatos a stilisztika elméleti hátterének korszerűbbé, megalapozottabbá, szilárdabbá tétele (8). Ez a nagyon is a lényegre sarkító megállapítás hallgatólagosan azt is tudatosítani akarja bennünk, hogy a stilisztika művelői nem lehetnek többé elméletellenesek, és hogy meg kell ismerniök az új elméleteket, nem elégedhetnek meg a régiekkel, az esetleg már rég elavultakkal. De sugallja szerintem azt is, hogy az elméletek nem ismerése avagy teljes elvetése többeknél is azzal jár, hogy nem látják szakterületük vajúadását, forrongását, hanem ellenkezőleg – mintha minden rendben lenne – nagy nyugalommal, sőt biztonságérzettel próbálnak dolgozni.

Az újabb és újabb elméletek hasznosítása, a korszerűsítés igénye egyben a kiút jelzése. Mintha Szathmári István ennek egyik lehetőségét a funkcionális stilisztikában látná, ami szerinte valós, eredményes rendszerezést épített ki, és életképes stílusfelfogást jelent, bár elismeri, hogy még sok mindent kell itt kidolgozni és újragondolni. Jelentőségéről szövege úgy véli, hogy még azok is tanulhatnak belőle, akik különben nem tudják elfogadni (30). A funkcionális stilisztika korszerűsítési képességét Jászó Anna véleményével is igazolja, aki a funkcionalitást a korszerűség követelményével kapcsolja össze: „ha a nyelvi rendszert funkcionálisan tanítjuk, eleget teszünk a korszerűség követelményének” (17).

Az elméletek jelentősége természetesen nem korlátlan. Nincs ugyanis, nem is lehet egyetlenegy igaz, teljes és átfogó stíluselmélet, bár tudunk ilyenek kialakítását célzó törekvésekről. Beszélhetünk azonban produktív elméletek pluralizmusáról. Így érthető az is, hogy a kötet nem egy tanulmányában szinte – különben jogos és tetsző – küzdelemként tűnik fel egy-egy újabb kutatási, vizsgálati elv keresése, felfedése. Kérdés persze, hogy az elméletek sokfélesége alkothat-e valamilyen egységet, vagy

pedig többségük összeegyeztethetetlen. És ha így van, akkor további jogos kérdés az, hogy egy-egy vizsgálatban lehetséges-e több, egymással nem harmonizáló elv, elmélet hasznosítása. Az általános tudományelmélet igényes szempontjaiból következik, hogy ez nem lehetséges, mert ilyen esetekben az, amit alapnak lehetne tekinteni – művészettörténeti analógiával élve – az eklekticizmushoz lenne hasonló.

További jellemzője és egyben értéke is a tanulmánykötetnek a szövegten fontosságának, produktivitásának az elismerése, valamint az alkalmazott szempontok gazdagsága és modernsége, az új nemzetközi szakirodalom bősége.

Mindent egybevetve elismételhetjük, hogy az ismertetett kötet jelentős fordulat a magyar stilsztika történetében, aminek a tudomány(ág) valamennyi művelője örvendhet, örülhet elsősorban azért, mert jól hasznosítható forrásként szolgál, tájékoztat és eligazít, és még a stilsztika jelenében és jövőjében kételkedőknek, reményvesztetteknek is némi biztatást, valamilyen reménysugárt, esetleg távlatot jelezhet. (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996)

SZABÓ ZOLTÁN

KÖSZÖNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetősége, az Irodalomtörténet és az Irodalomismeret szerkesztői nevében köszönetet mondunk mindazon tagjainknak, akik személyi jövedelemadójuk 1%-át 1997-ben a Társaságnak felajánlották.

Őszinte köszönettel nyugtázzuk, hogy az így befolyt 58 944,- Ft összeget a székesfehérvári magyartanári konferencia miatt megnövekedett telefonszámla kiegyenlítésére (21 ezer Ft), az IRIS 4. száma szerzői és előfizetői példányai postázására (34 ezer Ft), és a SANSZ című pályázati lap előfizetésére (4 ezer Ft) használtuk fel.